

STORLAGRET på Viberga

- ENKEL BYGGNAD ● LÅG HYRA
- ENKEL VARUHANTERING
- SOM BYGGER PÅ SJÄLVBETJÄNING

Men ni får varorna till låga
priser

- FRI PARKERING

HUSHÅLLENS FÖRENING
TEL. 0122 — 131 30

FINSPÅNGS BIBLIOTEK

Huvudbiblioteket: Kalkugnsvägen 11, tel. vx 132 40

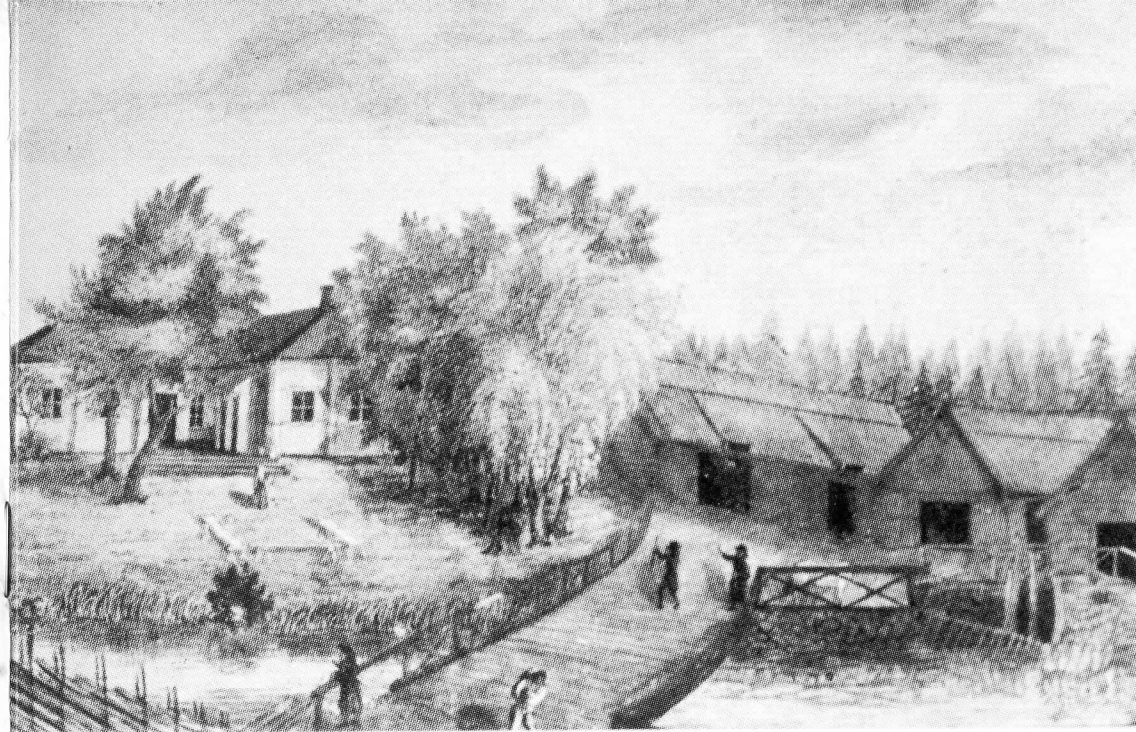
Öppettider: Vard. 10—20, lörd. 10—14

Juni—aug. vard. 10—19, lörd. stängt.

Utlåning, artotek, barn- och ungdomsverksamhet, utställningar,
föreläsningar och musikprogram

Filialer på bl.a. Kvartersgården, Svälthagen
och i Hällestad, Igelfors, Lotorp och Rejmyre.

Ring huvudbiblioteket för närmare upplysningar! — Välkomna!

I Risingebygd

RISINGE HEMBYGDSFÖRENINGENS ÅRSSKRIFT 1983

RISINGE HEMBYGDSFÖRENINGENS ÅRSSKRIFT

Årgång 9 - 1983

RISINGE HEMBYGDSFÖRENING

Styrelse 1983:		Telefon
Ordförande:	Carl Thelander	290 69
Vice ordförande:	Brita Gustavsson	291 13
Sekreterare:	Rita Persson	128 39
Kassör:	Bo Lönnberg	133 13
Intendent:	Evald Eklöv	107 69
Bitr. intendent:	Per-Ola Jansson	164 50
Stugvärd:	Gunvor Gardell	292 90
Arkivarie:	Gudrun Kolsberg	177 29
Bildarkivarie:	Stig Karlsson	117 19
Studieledare:	Ingrid Ekholm	135 46
Ledamot:	Siv Karlsson	135 62
Repr. Auroraringen:	Arne Engberg	127 49

Årsskriftens redaktionsgrupp:

Gudrun Kolsberg
Bo Lönnberg

Medlemsavgiften 1983 är 30 kronor.

Risinge Hembygdsgård kan besökas på följande tider:

Från den 1/6 till den 31/8 lördagar och söndagar mellan kl. 13.00—18.00 samt under juli månad dagligen. — På övriga tider efter kontakt med stugvärdan Gunvor Gardell, tel. 292 90.

Omslagsbilden:

BÖRGÖLS BRUK — Efter en tavla på Ysunda

FÖRORD

Varsågoda kära Hembygdsvänner! Här är ett exemplar av Risinge hembygdsförenings årsskrift 1983!

Vår strävan att kunna presentera årsskriften i lagom tid till jul har lyckats också i år. En lämplig julklapp för alla hembygdsintresserade!

Vi hoppas att Ni skall finna innehållet intressant och läsvärt. Som vanligt är författarna några av våra duktiga amatörforskare. I år har för första gången så många bidrag lämnats in att alla inte kunnat beredas plats. Redaktionen tar trots detta tacksamt emot bidrag för publicering i kommande årsskrifter.

Till sist Ett Varmt Tack till alla som medarbetat och
Väl mött i HEMBYGDSFÖRENINGEN 1984!

FLASBJÖRKE

Gårdarna i Flasbjörke by norrut i socknen ligger högt och vackert på västsidan av sjön Flaten, den släta sjön, skyddad av skogshöjder runtomkring, där ett björke utgjort ett dominerande inslag i bilden. De mindre bosättningarna, torpen och backstugorna, byggdes i de flesta fall mera avsidet, helt naturligt, då den jord som kunde nyuppodlas låg på utmarkerna.

Byn omnämnes första gången 1560 i en tiondelängd, och elva år senare fick byborna erlægga sin del av den första Älvsborgs lösen. Den hade 1628 två brukare, men genom ägodelning ökades brukningsdelarnas antal till fem eller sex i slutet av 1700-talet. Laga skifte förrättades 1852. På 1874 års karta över Risinge Tingslag betecknas Flasbjörke som ett mantal frälse "hvaraf 7/64 kallas Lotorpshumpen och 57/512 Malthult". Frälsereäntan erlades till Finspång, alltsedan Louis de Geer 1641 köpt densamma.

Malthult avsöndrades från Flasbjörke i slutet av 1600-talet och blev egen gård. 1673 års dombok säger: "Per Andersson i Flasbjörke gav till tre personer torpet Maltorp, en ängsteg och så mycket i skogen de kunde sänjas om. Detta utgjorde betalning för vederbörandes del i Flasbjörke".

Lotorpshumpen, eller bara Humpen, nordost om Ormlången torde ursprungligen ha hört till Flasbjörke, men bebyggelsen där förs i längderna ofta under Lotorp. De som bodde där bland bergknallarna kolade åt Lotorps bruk.

Flasbjörke ligger i kanten av det järnmalmförande bergslager, vars malm främst brutits i Vångafältets gruvor. Åtminstone från slutet av 1500-talet bröts malm i Flasbjörke. Ett flertal gruvhål med namn som Långgruvan och Laxhålet vittnar härom. Dessa gruvor utgjorde underlag för Risinge bergslag som fick sina privilegier i mitten av 1500-talet. Då malmen ett århundrade senare sinade, drogs privilegierna in 1681. Gruvorna levererade i början på 1700-talet limsten till Finspång. Senaste säkert belagda brytningsår var 1716. Men än idag kan malmvägen skönjas mellan Skirsjöarna, och i Bleken står pålar kvar efter de broar över vilka malm och kol forslats.

I Flasbjörke fanns också hytta om vilken namnen Hyttbäcken och Dammkärren fortfarande vittnar. Blåsning skedde i vårfloden och pågick 10-15 dagar, dock inte varje år. När hyttan lades ner är okänt, men så sent som 1671 ägde blåsning rum. Pipan stod kvar in på 1800-talet, då en bonde K O Månsson rev ner hälften av den och anordnade en tjärdal där.

Där hyttbäcken går under landsvägen i Flasbjörke låg Flasbjörke hytta.

Vid senare företagen ändring av landsvägens sträckning kom hyttplatsen mitt under vägen. Man hittar slagg i vägkanterna och kullen väster om vägen vid hyttbäcken är svart av kol. Små bitar av bokad malm påträffas också.

Långt senare, i början på 1900-talet, skedde ny brytning, men nu av torv i Sanduddemossen. Under ett par decennier utskeppades stora mängder bräntorv till bruken i Lotorp och Finspång. Vid Sanduddens kaj låg ett stort kolhus, dit skeppare Eklöv med "Sofia" kom flera gånger per dag. Då han på hemväg kom till Flatsundet, blåste han i ångvisslan en signal hem till frun som vidarebefordrade till dottern: "Skynda dej Nanna och sätt på kaffet". "Sofia" gick sista gången 1922. Hennes mest berömda passagerare var kronprins Gustav Adolf 1907.

Den genom tiderna viktigaste produkten var dock säkerligen träkolet. Böndernas onera utkrävdes till stor del i kol. För att få fram detta åtgick mycket arbetskraft, och därför hör Flasbjörke till de byar, där torpbebyggelsen tidigt fick betydlig omfattning. Redan i slutet på 1600-talet omnämns fem torp: Kolartorp, Malthultatorp, Risfall, Rösfall och Sandviken. I början på 1700-talet tillkom Berget, vilket liksom Kolartorp och Sandviken låg på Humpen. — Vid besök vid Kolartorp våren 1983 befanns Fiskeby minnestavla stulen!

Den verkliga "torpexplosionen" skedde dock här som annorstädes under 1800-talet. Då röjdes och odlades i varje vinkel och vrå, där någon utkomstmöjlighet kunde förväntas. Fridenslund, Gräsfallet, Gräsviken, Hagalund, Karlslund, Karstorp, Norra Lund, Nybygget, Pettersberg, Ruggmossen, Sandmon, Sandtorp, Sandudden, Skirhult, Stenkullen och Sörstugan — det är den långa rad av bosättningar, där en snabbt växande befolkning tog upp kampen för brödfödan.

Namnvalet talar ibland om nybyggarens förväntning på god äring — Gräsfallet, Gräsviken — ibland är utsikterna magra — namn på Sand — ibland beskrivs läget — Berget, Stenkullen — och ibland står innehavaren själv för namnet — Karlslund och Pettersberg.

Fridenslund, den mångomtalade Jolpärarjans hem, nedmonterades 1933 och flyttades till Lotorp, där det uppfördes vid handelsträdgården. Vid Gräsfallet vittnar en stenför högt uppe på en klippa om loguppfarten. Ett av husen vid Gräsviken ingår numera i en villa på Kornettvägen i Finspång. Hagalund, även kallar "Harkula", flyttades 1919 till Gräsviken av en av författarens meddelare, Sigfrid Nicklasson i Lotorp. Den stugan står ännu kvar i Gräsviken. Norra Lund inköptes 1924 av pingstvännen i Sandudden för 400 kronor, revs och byggdes upp igen och blev kapell i Sandudden.

Pettersberg har Lisa Strömberg gett en utomordentlig beskrivning av alltifrån dess tillkomst. Skirhult brann i början på 1970-talet — sedan brandkåren tänt på. Det hade då senast varit klubbstuga för simmarna i SK Lore. Men i Skirbäcken strax norr om Skirhult mellan landsvägen och Ormlången står ännu stensättningar, rester av den kvarn flasbjörkebönderna hade där.

Sörstugan eller Kvittkärret eller Qvickkärret — namnen växlar — låg i en kärrkant på en bergknalle strax söder om byn. Jag kom dit en julidag sommaren 1980. Fiskebytavlan talar om att siste brukaren avflyttade 1880. Hundra år — och än blommar de brandgula liljorna och gullvivorna vid Sörstugan. Men granarna står höga inom husgrunden.

Endast ett fåtal torpstugor står kvar på ursprunglig plats. De som så gör är fritidshus nästan alla.

Sigfrid Nicklasson får avsluta skildringen av Flasbjörke, den by i vilken han levde huvudparten av sitt 90-åriga liv.

— Farfarsfar flyttade som nygift till Berget 1817. Farfar föddes där 1819 och jag själv 1890. 1906 blev jag dräng i Flasbjörke, och en bror övertog Berget. Det revs på 1960-talet. Vi skulle kola två milor per år till bruket. Jag gick i skolan i Malthult varannan dag. Gunnar i Kolvetorp påstår att min farfar sköt den sista vargen i Risinge. Det har jag inget minne av att ha hört talas om. Däremot berättade de att vargen rev en ox för min farfarsfar — det bör ha varit på 1840-talet.

Carl Thelander

— — —

Källor:

Bergsten — Östergötlands Bergslag
Franzén — Ortsnamn i Östergötland
Kugelberg — Fiskeby Fabriks AB skogar
Gustaf Olssons anteckningar från 1925
Wennberg — Lantbebyggelsen i Nordöstra Östergötland
Intervju 1980 med Sigfrid Nicklasson
Material insamlat av studiecirkel inom Risinge Hembygdsförening

Ur Börgöls bruks historia

I en Bergmästarrelation från 1720-talet kan vi läsa följande om Börgöls bruks äldsta historia:

”Börgöls hammare är belägen på frälsehemmanet Börgöls ägor uti Risinge socken och Finspångs län, utom Bergslaget 2 7/8 mil från Norrköping. Efter Kungl Majt nådige givne tillstånd den 8 mars 1684, har Kungl BergsCollegium samma år den 26 mars utfärdat Privilegium för Assessoren Sal Vålborne Herr Louis De Geer att få bygga en Stångjärnshammare vid Börgöl med de villkor, att densamme skall drivas med egne kol, som ifrån dess frälse ägor i Börgöl och andre därom kringliggande lägenheter förskaffas kan, såsom och med det Tackjärn, som han vid odalbruket Finspång blåsa låter, eller eljest av sina bönder, som Skatte-Tack järn bekomma kan, så att varken igenom tackjärns köpande eller kolens stegrande någre andre där omkring belägne verk prejudiceras eller skadas måge.

Blev alltså hammaren år 1684 uppbyggd av Herr Assessoren De Geer och Majoren Vålborne Herr Gabriel Gyllenståhl, då de ägde halvdelen vardera.

År 1690 den 9 december har Kungl BergsCollegium gratificerat denne hammar med resolution till dess bibehållande, med de villkor I^{mo} att inga kol må köpas uti Bergslagen, utan bör hammaren drivas av Börgöls frälse skog, och det som ifrån andre därom liggande lägenheter kan förskaffas, dels bör Finspångs Cronobruk uti Kolkölandet utom Bergslagen alltid hava preferencen 2do böra ej några lägenheter av hemman, skog och mark, som med kol och andre nödvändigheter hammaren underhålla på något sätt och under vad namn det vara kan därifrån skiljas, utan allt fragment inseparabelt därunder förbli 3^{io} skall ägaren alldeles vara förbudt, antingen att taga annars tackjärn, och utsmida det med sine eller köpekol, eller och tillåta någon att föra tackjärn till hammaren, och det utsmida efter bäggedera är och bör skattas för halvsmide; och detta allt vid den plikt högbemälte Resolution innehåller.

Enär hammaren år 1693 genom en olycklig vådeld, alldeles uti aska lades, anhöll herr Assessoren De Geer uti BergsCollegio, att samma hammar ej mera må uppbyggas men som dess medintressent herr Majoren Gyllenståhl därtill ej ville bejaka, stadfästade Kungl Collegium genom Resolution av den 21 januari 1693, det uti givne Privilegium anno 1684 och Resolution anno 1690 om hammarens bebyggande och bestående, lät alltså herr Majoren med sin egen bekostnad allena ånyo uppbygga hammaren, och förmentes under goda skäl, det herr Majoren skulle allena få behålla hammaren, dock skulle han däremot, efter det upprättade Instrumentet av den 11 september 1694 giva till herr De Geer årligen

recognition 15 daler Silv mynt för strömmen som är mycket behjälplig och god, så att verket drivas med underfall, havandes Kungl BergsCollegium igenom brev den 6 mars 1691 förklarat, att vid denna hammar intet får innehållas vattnet till Lotorps Bruks präjudice.

Efter Sal Hr Majoren Gyllenståhls död drevs hammaren några år av dess Sterbhus, intill den 5 februari 1707, då de sålde 5/6 till regementsskrivaren Hans Ekelund, vilken dock intet kam uti verklig Possession förrän den 17 sept 1716 efter den då ac Cronobefallningsman Brandstedt givne immission, likmätigt högvålborne Hr Landshövdingen Leijonhielms Resolution och Ordres av den 18 juni 1716, emedan Sal Major Gyllenståhls måg Captein Erik Alfort som uppå sin frus vägnar ägde 1/6 uti Börgöls bruk skulle efter lagha värden inlösa de 5/6 delar, och satte sig därför uti Possession år 1710 av hela bruket med dess tillhörigheter, och som hammaren var mycket bofällig lät Hr Captein densamma anno 1712 reparera, drivandes således själv hammaren till den 12 oktober 1716, då Hr Captein sin andel uti Börgöls Bruk med dess appertinentier uppdrog under arrende till Factoren Hr Mårten Reeff därav sig förbehöll för det resterande Förlaget av 1100 Daler Silv Mynt med därå löpande Intresse efter Obligation av den 13 oktober 1716. År 1718 den 20 nov. försålde Hr Regementsskrivaren Hans Ekelund sine 5/6 uti Börgöls Bruk med dess tillhörigheter till Hr Factoren Mårten Reeff, som erhöll Högvålborne Hr Landshövdingens Grev Bondes immission den 19 februari 1719, varandes således Hr Factoren Reeff nu för tiden allena possessor av denna Börgöls hammar appertienter.

Kolen till 750 läster årligen med bygningskolen, tillverkas en del på de under Börgöls bruk lydande frälsehemman till vilka är mycken skön och stor skog, som vistes med attester av den 5 april 1717, och insinuerade bleve, vid den undersökning som hölls efter Kungl M:ts allernådigste befallning av den 27 februari 1717, samma år i april, och en del köpes av omringliggande hemmans skogar, samt ifrån Regna socken. Tackjärnet köpes från Vånga och Nora Bergslager. Varandes Hammaren taxerad till 350 skp årligt smide. Vattudräkten kommer ifrån sjön Aweren”.

Börgöls hammare är det yngsta av de stångjärnsverk som under 1600-talet anlades utefter Lotorpsån. Det var alltså den 26 mars 1684 som assessor Louis De Geer av Bergskollegium erhöll privilegier på att, med 6 års frihet från hammarskatt, få anlägga ”en stångjärnshammare med tvenne härdar” på frälsehemmanet Börgöls ägor. I privilegiet bestämdes att bruket årligen skulle få utsmida 310 skeppund stångjärn. (1 skeppund = c:a 150 kg). Bruksanläggningen byggdes upp av De Geer med major Gabriel Gyllenståhl som medintressent. Till anläggningen kom även att höra en enbladig ramsåg och en mjölkvarn.

Snart började slagen av den stora stångjärnshammaren höras från smedjan, där sotiga, svettiga smeder arbetade, tidvis dygnet runt, för att uppfylla brukets smidesrättigheter. Vi måste dock komma ihåg att ett järnbruk av Börgöls storlek på intet sätt kan jämföras med de industrianläggningar vi är vana vid.

Följande tabell visar antalet sysselsatta under det för bruket dramatiska 1690-talet:

Börgöl	1692	1693	1694	1695	1696	1697	1698	1699
Lars Torstensson	×	×	×	×	×	×	×	×
Olof Andersson	O	O	O	(X Lo)	(X Lo)	(X Lo)	(X Lo)	(X Lo)
Nils Jönsson	O	O	O	O	O	(O So)	utfl. t. Värml.	
Mattis Holstensson	.	.	O	(O Lo)	(O Lo)	(O Lo)	(O Lo)	(O Lo)
Carl Larsson		/.	.	.	.	.	.	O
Torsten Larsson				/.	.	.	.	.
Lars Larsson				/.	.	.	.	.
Jöns Jönsson						/.	.	.

X = Mästare, O = Mästersven, . = Lärodräng, /. = Kolpojke, Lo = Lotorp, So = Sonstorp

Järntillverkningen sköttes alltså av 4-5 arbetare varav en var hammarsmedsmästare. Av namnen framgår att det vissa år var hammarsmedsmästaren Lars Torstensson som tillsammans med sina söner svarade för hela produktionen.

Det här är dock endast en del av sanningen. Många människor i bygden fick direkt och indirekt sina försörjningar genom bruket. Många var de som sysslade med transporter: tackjärn skulle forslas från masugnar i bergslagen och färdigt stångjärn skulle föras till järnvägen i Norrköping.¹⁾ Kolning och kolkörning tog mycket folk i anspråk och vi får inte glömma att nödvändiga livsmedel skulle tas fram och forslas till brukets magasin. År 1700 då hammarsmedsmästaren Lars Torstensson flyttat till Börsjö bruk (Stjärnvik) anger hammartingsprotokollet följande anställda vid bruket:

¹⁾ Allt järn som tillverkades kontrollerades vid järnvägen före export. För kontrollens skull var allt stångjärn stämplat. Stämplarna för Börgöls bruk såg ut på följande sätt:

MB

äldsta stämpeln — enl. stämpelbok 1694/1711

vanligast förekommande stämpeln — enligt stämpelbok 1777.

Börgöls hammare

Hammarsmeder: Lars Jönsson Broms kommen från Ysunda.

Mästersvenner: Carl Larsson.

Lärodräng: Torsten Larsson, Jöran Jönsson, Lars Svenson, Johan Larsson kommen från Ysunda.

Kolare: Anders Bengtsson i Rörsfallet, Anders Eriksson i Kolartorp, Nils Svensson i Fräkendal.

Stafrumshuggare: Nils i Kusebo nyss antagen.

Huggekarlar: Jonas Persson på Härketorps ägor.

Major Gabriel Gyllenståhl.
Död 1705.

Driften vid bruket hade fortgått i lugn och ro under 1680-talet men 1691 är det dags för den första av många konflikter med Lotorps bruk om vattenförsörjningen. Ägaren till Lotorps bruk klagar i en skrivelse, daterad 6 mars 1691, hos bergmästare Knut Dreffling "angående uppdämning wid Hammaren, som skulle praejudicera Lohrtorps Bruk". Skrivelsen lämnas utan bifall och i Börgöl kunde driften fortsätta till 1693 då hammarsmedjan förstördes av en våldsam eldsvåda. Assessor De Geer ville nu lägga ned bruket men hans medintressent Gabriel Gyllenståhl ville fortsätta verksamheten och han fick stöd av Bergskollegium. De Geer drog sig då tillbaka — efter överenskommelse med Gyllenståhl om ersättning — och Gabriel Gyllenståhl blev ensam ägare till bruket, där smedjan återuppbyggdes och på nytt var i gång år 1695. Gabriell Gyllenståhl avled år 1705 och nu uppkom något förvirrade äganderättsförhållanden, vilket framgår av den återgivna Bergmästarrelationen, innan brukets förläggare¹⁾ Factor Mårten Reeffer blev ensam ägare.

¹⁾ Försäljningen av stångjärn från Börgöls bruk, liksom från andra järnbruk, sköttes av en förläggare i närmaste stapelstad, i det här fallet Norrköping. Förläggaren förskotterade pengar till bruksägaren och först när den producerade varan sålts gjordes avräkning. Ofta stod då bruksägaren i skuld hos förläggaren och denne kunde få inflytande över bruken eller som i det här fallet bli ägare till bruket.

Bland övriga ägare under 1700-talet kan nämnas medlemmar av familjerna Agrell, Tisell och Wester, vilka också hade intressen i flera andra Östgötabruk.

Bruksdriften vid Börgöl gick bra och den 2 dec 1742 fick Börgöls ägare smidet utökat till 525 skeppund om året ”i anseende till god tillgång på kiöpekohl, från Regnaholms säterie och der under hörande Frälsehemmans skogar”.

Samtidigt erhöll bruksägaren rättighet att ”inhandla Tackjern från Nora Bergslag och annorstädes”. Malmen hade nämligen börjat tryta vid gruvorna i Östergötland och det blev nu för Börgöls forkarlar att hämta tackjärnet på våghustorget i Örebro, dit det fördes av folk från Nora bergslag.

Den 3 april 1748 blev kammarherre Axel Wilhelm Gyllenkrok, på Regnaholm, ägare till bruket. I samband med detta skedde förändringar i driften. Han lät nämligen sälja en del av smidesrättigheterna till Robertsfors bruk i Västerbotten. Sådana här transaktioner var inte ovanliga under den svenska järnhanteringens klassiska tid, då statsmakten genom Bergskollegium noggrant kontrollerade all produktion av järn. Kammarherre Gyllenkrok hade också genom utslag i Bergskollegium den 15 juni 1784 fått rätt att lägga ned 115 skeppund smide vid Börgöl.

*Brukspatron Magnus Lorentz Ekelund.
Född 1777, död 1850.*

Men bruket skulle gå mot en ny storhetstid. Det skedde sedan brukspatron Magnus Lorentz Ekelund år 1815 köpt Börgöl för 20000 RdrB:co. Brukspatron Ekelund ägde också Ysunda bruk (vid Lotorpsåns utflöde i Glan) där hans svärfar Secr. J. Pamp 1799 fått rättigheter att bygga upp ett manufakturverk för framställning av bl a spik. När brukspatron Ekelund den 14 nov. 1825 erhöll privilegier på att vid Börgöl inrätta ett ”Jern-ManufakturWerk” föredrog han alltså att göra något som vi skulle kalla en strukturalisering: i Bergskollegii utslag av den 8/11 1827 omtalas nämligen ”flyttning af en

Knipp-och Twå Spikhamrar till Ysunda ManufakturWerk”. Följden av det här blev att Ekelund fick stångjärnstillverkningen förlagd till ett ställe, Börgöl, och manufaktureringen till ett annat, Ysunda, och därigenom bl a bättre kunde utnyttja vattentillgångarna vid sina bruk.

Det blev nu av intresse att utvidga smidet vid Börgöl. Den 8 juni 1837 tillåter Bergskollegium ”Brukseparen att under smidesåret 1837 få wid bruket tillwerka och wågföra så mycket stångjärn, som utöfver det wid bruket priv. smidet wid derstädes tillåtna werkstäder kan medhinnas”. Efter alla utvidgningar vid brukets årsproduktion år 1840 uppe i omkring 110 ton stång och ämnesjärn. Vid den här tiden bröt de nya liberala idéerna sönder det gamla regleringssamhället och 1855 har Börgöl oinskränkt smide. Samtidigt skedde också ett genombrott för nya tekniska idéer och även smedjan vid Börgöl byggs om under de första åren av 1850-talet nu med bl a en ny Lancashire-härd. Förändringarna medförde inte bara produktionsökning (1864 års prod. 152 ton) och minskad kolåtgång/ton framställt järn utan givetvis också en svår omställning för de gamla smederna som var vana att arbeta efter sekelgamla metoder.

Vi har en unik möjlighet att få en detaljerad kunskap vid den här tiden — mitten av 1800-talet- på grund av att ”platschefen” vid Börgöl (ingen av familjen Ekelund var bosatt på Börgöl) som hade titeln ”Bruksbetient” eller ”Bruksinspector”, varje vecka skrev en rapport till brukspatron Ekelund på Ysunda. Tjänsten som ”Bruksinspector” upprätthölls vid mitten av 1800-talet under en lång följd av år av Sven Broman. Delar av denna korrespondens finns nu tillsammans med räkenskapshandlingar bevarade hos familjen Ekelund på Ysunda. I breven, formulerade i tidens sirliga och underdåniga stil, kan vi läsa om bl a problem i samband med införande av nya smidesmetoder, som arbetarna varken helt behärskade eller accepterade.

Ur breven från smidesåret 1853/54

3/12... Igår smiddes på och gick ganska bra till morgonen då ett fel yppades vid städ-kubben. För att ej fördärva något slår jag igen hammaren och skickar efter Nilsson, ty samma fel som här är begånget gjordes även vid Lotorp., fastän det ej varsnades förrän det även här var försent att ändras. Jag har skickat efter Nilsson och bedjer ödmjukeligen att Hr Brukspatron skriver till Direkteuren att Nilsson får vara här medan arbetet pågår som då ej kan dröja långt ut...

21/12... Lancashiresmidet gick ej synnerligen bra i förra veckan, vartill smedernas envishet att vilja avsmida en sur kolhög bidrog...

11/1... Allard har i helgdagarna varit vid Breven och tagit reda på ställningen för räckarhård, så nu kunna vi börja räcka av smältstycken... Det vore nyttigt om Jonsson komme hit några dagar och måtte han uppfylla sitt löfte till Hr Brukspatron att stanna här...

22/1... Jonsson var kvar till i onsdags morgon och återkommer idag för att lägga ny hård-botten och påse ställningen...

25/1... Jonsson undervisade smederna om att göra smältorna hårdare för att få järnet att räcka bättre till. För förra veckan förlorades över ett halvt skeppund...

10/4... Vid smälthården tillverkades förra veckan 30 smältstycken och hade säkert blivit mera om vi ej försökt nedsmälta hårdverket vilket misslyckades. Smältningen gick därav saktare och järnet blev mycket rödbräckt...

27/4... Kolen mättes och blev 19 tunnor överkol och hade säkerligen blivit mera om ej hården fått svalna medan arbetarna vilade...

När de nya metoderna infördes arbetade vid Börgöl följande personer:

Lars Allard (f. 1813) mästare och räckare

Carl Köhler (f. 1821) mästare och räckare

Per Svennberg (f. 1815) smältare

Adolf Svennberg (f. 1823) smältare

Per Köhler (f. 1823) smältare

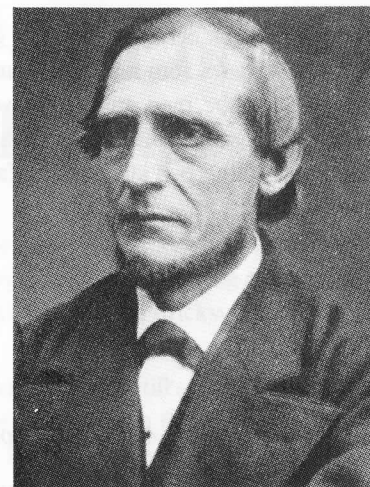
Jean Dahlberg (f. 1815) värmare

Jonas Norling (f. 1806) värmare

Elias Oller (f. 1797) hjälpsmed

Vi finner här representanter för släkter som i många generationer varit smeder vid de små bruken i norra Östergötland. Men tiden hade löpt ifrån de små avlägset belägna bruken som nu ett efter ett tvingades till nedläggning och det gäller även Börgöl. Redan 1860 hade kvarnen flyttats till Regna och 1870 var endast en hård igång i smedjan och 1871 tystnade hammarslagen för alltid. Familjen Ekelund sålde sedan bruket till Finspångs Styckebruk och här hade Carl Ekman inget intresse av att återuppta driften. År 1918 förvärvade Fiskeby AB Börgöl tillsammans med övriga kvarvarande delar av det gamla De Geerska imperiet.

När hammaren tystnade, måste smederna söka sig nya arbetsplatser och vid Börgöl fanns snart endast orkeslösa gratialister och ett par smedänkor kvar i de gamla smedstugorna. Den siste hammarsmedsmästaren vid Börgöl blev Adam Hellerstedt, som tillhörde en gammal smedsläkt från norra Östergötland. Han hade arbetat vid flera järnbruk i landskapet, när han i slutet av 1860-talet kom till Börgöl från Borkhults bruk i Yxnerums socken. Efter nedläggningen flyttade han till Finspång och arbetade där som vällare i valsverket.

Adam Hellerstedt.

Dagens Börgöl: Herrgården finns kvar, men i helt förändrat skick. Av smedbostäderna finns två bevarade, den ena med sitt ursprungliga utseende och obebodd den andra restaurerad 1947. Av de övriga byggnaderna finns inget kvar — på 1940-talet försvann ett par små timmerbyggnader som troligen varit smedernas ladugårdar.

Den icke restaurerade smedbostaden

Av smedjan finns rester av yttermurarna kvar, någon meter höga och övervuxna av gräs. Man kan finna spår av en ingång på smedjans långsida, alldeles som vid den bevarade smedjan vid Övre Hävla. Vid lågvatten är smedjans städstapbe med ankarjärn tydligt skönjbar och man kan se lagerstenar för vattenhjulen. På den gamla smedbacken ovanför smedjan kan man finna slag och kolrester, ana grunden till kolhus och järnbod... i fantasin förflytta sig till den tid då vid Börgöl — med Frödings ord:..

*Forsen dånade, hjulen dundrade,
gnistorna sprakade,
marken skakade,
hammaren dunkade tung och dov.*

Viggo Jacobsson

Aron Oskarsson

Källor och litteratur:

Ur Södra Bermästararkivet (VLA)
Ur Bergskollegii arkiv (RA)
Mantalslängder, kyrkoarkivalier (VLA)
Broocman: Beskrifning öfwer... Norrk. 1760
Bergsten: Östergötlands Bergslag Lund 1946

Källor och brunnar i Risinge socken

Vatten har i alla tider varit av mycket stor betydelse för människan. Man lade den första bebyggelsen vid vattendrag av något slag. Källor och brunnar som försåg människan med det klara och rena dricksvattnet omhulldes på ett speciellt sätt.

Dyrkan och offer till speciella källor spelade en viktig roll i forngermansk religion och fortlevde särskilt inom folkmedicinen. Under medeltiden kombinerades källkulten av kyrkan med helgondyrkan, och många berömda offerkällor har alltjämt kvar sina helgonnamn. Ännu på 1800-talet förekom massvandring till sådana källor på midsommarnätter eller kanske ännu hellre trefaldighetsnatten.

I varje socken fanns i allmänhet en eller flera trefaldighetskällor. Förmodligen finns en av de allra äldsta i Börgöls by, närmare bestämt vid det forna torpet Röksfall. Åkrarna i närheten kallas källtäpporna. Källan kallades Ranglis källa efter källgudens andeväsen. Vid trefaldigheten gick människorna i procession dit. Man både drack vattnet och badade i det. Källvattnet rinner mot norr och ansågs därför vara särskilt starkt. Unga flickor som besökte källan och badade hade "förkläden" utrustade med ris för att hålla närgångna karlar borta.

Källan har både gott och rikligt med vatten. Innan Börgöls bruk lades ner 1871 försåg källan hela ortens befolkning med gott dricksvatten. Seden med vallfärd till källan upphörde i och med brukets upphörande, men källan och dess kraft finns fortfarande kvar och väntar på ditt besök.

I Finspång fanns en trefaldighetskälla i Auroraparken, belägen i närheten av de forna fiskdammarna. Enligt traditionen tågade bruksorkestern under trefaldighetsnatten från sin samlingslokal på bruket till källan för att dricka det undergörande vattnet.

Seden att besöka trefaldighetskällor under trefaldighetsnatten fortlevde särskilt bland ungdomen. De som bodde i utkanten av vår kommun hade möjlighet att besöka källor i angränsande socknar. Sålunda hade de som bodde i östra Risinge möjlighet att besöka Rudolfskälla i Rodga, där man inte bara drack vatten utan även dansade och hade roligt. Bland ungdomen i Regna-skaten fanns det nog de som besökte den berömda källan i Brevens bruk.

För de flesta risingebor, även av den äldre generationen torde det vara obekant att det inom socknens gränser finns en källa, som under flera decennier av det förra århundradet åtnjöt rykte om sig för hälsobringande egenskaper och i rätt stor omfattning besöktes av såväl ortens egen som grannsocknarnas befolkning.

Anders Andersson framför den gamla surbrunnen. Det gamla brunnskarret av trä är övervuxet av en krans av gröna växter.

Denna källa eller brunn, som rätt och slätt kallades Surbrunnen, ligger på vänster sida av landsvägen Falla-Tolskepp mitt emot torpet Nya Lund, där Risinge, Vånga och Hällestad socknar mötas.

Enligt traditionen var det Charlotta Andersson från Lugnet, som upptäckte källans helande egenskaper. Moster Lotta, som hon också kallades, blev styresman för brunnen under 1850-1860-talet.

Brunnsdrickningen försiggick under högtidliga ceremonier, som man förmodligen hade lärt sig i det mera berömda Medevi. Moster Lotta skänkte i muggarna med en plåtspruta av det järnhaltiga vattnet och så marscherade man med spelman i täten upp på en bergplatå något hundratal meter därifrån. Där fanns det bänkar att sitta på. När vattnet var slut var det bara att återvända till brunnen. I en närbelägen badstuga fanns det ett badkar för sjuka gäster, men den användes inte så ofta.

Brunnsdrickningen upphörde under 1870-talets första år som följd av en tragisk händelse. En lantbrukarson från Klintorp hade rott över Horken, men kom försent till marschen och moster Lotta fanns heller inte vid brunnen. Han var svettig och varm och drack hastigt flera glas vatten, vilket inte var så bra. Han fick lunginflammation med dödlig utgång. Källan fick dåligt rykte. De regelbundna besöken upphörde och källan var övergiven ända till 1934, då en fabrikör Sjögren som bodde i Stensäter gjorde ett brunnskar av trä, som fortfarande finns kvar fast mossväxt.

Källådern som sprudlar fram under berget är stark och såväl vattnets smak som de rödbruna avlagringarna, som täcker vattenytan, och brunnskarret vittna om källans järnhalt.

Anders Andersson i Mässelköp, som enligt muntlig tradition hört berättas om brunnen, visade oss platsen. Han berättade att i hans barndom gick man särskilt i slättertiden och hämtade vatten för att släcka törsten och för att stärka sig.

Trots att man inte kan rekommendera någon att dricka surbrunn i Mässelköpsskogen i dag, kanske det kan inspirera någon att göra ett besök på den "risiga" platsen och påminna sig om vad som här hände för länge, länge sedan.

Birger Persson

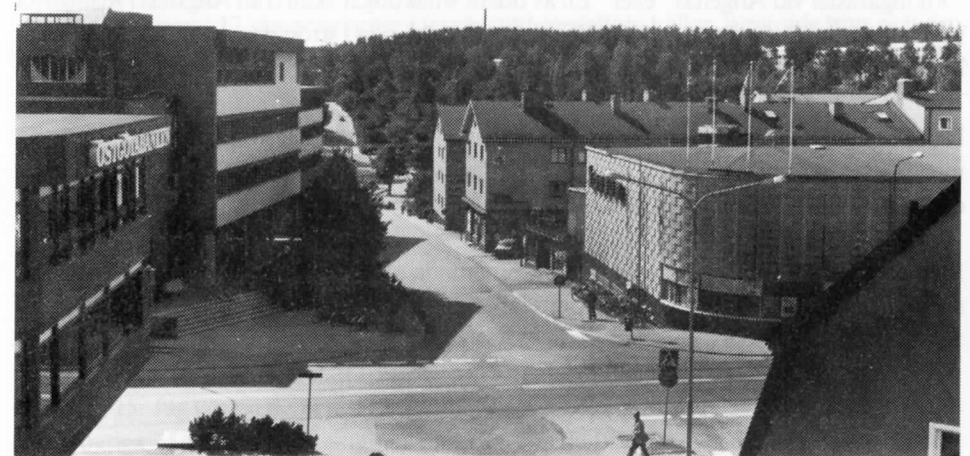
Källor:

Gamla tidningsartiklar (av Frans Dahlqvist m fl) och Gunnar Gustafsson i Kolvetorp.

FINSPÅNG FÖRR ...

OCH NU ...

När vikingarna slogs med Ängenäsbonden

— en analys av en sägen

”Vikingafästet vid Ängenäs” eller ”En av tidens småkungar skall från Ängsnäs i Risinge ha sänt ut en brinnande flotte och låtit den från Glan driva in i strömmen mot fästet (Ringstaholm, min anm.) vilket därvid antänts och förstörts”.

Detta är de vanligaste typerna bland de sägenvarianter som idag förekommer i samband med platsen Ängenäs i Risinge Socken. Gården, som nu är riven, var belägen på en udde där ysandaviken mynnar ut i sjön Glan.

Med denna artikel vill jag visa hur de ovan nämnda sägenvarianterna vuxit fram och vad som kan vara historisk sanning bakom sägnen.

Kartskiss över trakten kring sjön Glan.

Man brukar skilja mellan två sägengrupper. Den ena kallas för mytiska sägner. Dessa handlar bl.a. om naturväsen, trolldom och dödsväsen. Den andra gruppen kallas historiska sägner. Dessa handlar om historiska personer och händelser. Det kan ibland vara svårt att avgöra till vilken grupp en viss sägen hör. Ängenässägnen är en typisk historisk sägen.

Sägnens omtalade händelser vid Ängenäs har inte utforskats i någon större omfattning. Man har förmodat att det är händelser från yngre järnåldern, 500-1000-talet, som ligger bakom sägnen. Mitt antagande är att ängenässägnen berättar om händelser från 1300-1400-talet. Jag har analyserat 17 sägenvarianter i tryck samt medeltida källor, bevarade brev och rimkrönikor. Vidare har jag studerat resultaten av de arkeologiska utgrävningarna som gjorts vid Ängenäs. Slutligen har jag gått igenom bok-, tidskrifts- och tidningsnotiser som behandlat ängenässägnen.

Svärtinge och Ringstaholm i lågor

De 17 sägenvarianterna spänner över en tid av 227 år. De två äldsta av uppteckningarna är från 1760 respektive 1764. Det är från dessa två uppteckningar jag utgår när jag redogör för de övriga 15. Jag gör på detta sätt därför att dessa två äldsta är de mest omfattande och för att de övriga 15 i stor omfattning har påverkats av de två 1700-talsuppteckningarna. Jag börjar med att citera ur dessa. Den äldsta finns i C.F. Broocmans bok ”Beskrifning öfver the i Östergötland befintliga Städer, Slott, Soknekyrkor...” Den är tryckt 1760: ”Ibland gemene man är en sägen, at ther (Ängenäs, min anm.) bodt en Fylkis konung eller Hjelte, som fört krig med sin granne på Swertinge i Eneby Sockn; och at han om nattetid, tå wädret fogat sig efter hans uppsåt, har med en Timmerflotta, som han fört öfwer Glan och tändt elden på, lagdt Swertinge i aska”.

Utöver detta omtalar Broocman att man kan se huslämningar vid Ängenäs. Han tror också att Ängenäs blivit förstört av slottsherren på Ringstaholm. Den andra uppteckningen är tryckt 1764. Det är risingebon Andreas Wangel som i sitt ”Tal om Risinge Sockn och thess tilstånd i fordna och nu warande tider” omtalar sägnen på följande vis:

”På thetta Näs (Ängenäs, min anm.) berättas Ortens kong eller Regent haft sitt säte... Then siste af thessa Fylkiskongar hafwer efter berättelse warit Rangfaster Magesson, och lefwat wid pass ettusende år sedan, hwilken haft oenighet med någon af samma wärdighet på Ringstaholm, för farten genom Mottala ström ut åt hafwet eller Östersjön, hwilken oenighet brustit ut i uppenbar fejd, då han nedsänt en eldfängad flotte, och bränt upp hans slott och fästning, och sålunda åter igen öpnat en fri genomfart, ut igenom Bråwiken, hwars inlopp, ortens regerande herrar gemensamt befäst till sin säkerhet för utrikes fiender...”

Dessutom nämner Wangel att Svärtinge farit samma öde som Ringstaholm och att Ängenäs sedermera blivit angripen och förstört med vapenmakt. Båda uppteckningarna innehåller

samma motiv. Ängesnåskungen blev osams med en granne och sände en eldfångd flotte över Glan och brände ner dennes hus. Det finns också ett antal detaljer som skiljer dem från varandra. De har olika uppfattningar om platsen som ängesnåskungen brände ner. Broocman säger att det var Svärtinge medan Wangel nämner Ringstaholm. Wangel namnger ängesnåskungen såsom hetande Rangfaster Magesson medan Broocman talar om en anonym fylkiskung eller hjälte. Wangel tidsfäster händelserna till 700-800-talet, men Broocman har inga tidspreciseringar. Wangel nämner motivet till ängesnåskungens oenighet med sin granne, dvs. genomfarten till Bråviken, vilket inte Broocman gör.

Jag ska i korthet redogöra för vad de övriga 15 tryckta källorna berättar om sägnen. Mellan åren 1801-1855 har jag hittat noteringar om sägnen i tre skrifter. Dessa är: "Paroecia Risinge Ostragothia" av Erik Gustav Brydolf, tryckt 1801, "Beskrifning öfver Östergötland" av P.D. Widegren, tryckt 1828 och "Beskrifning öfver Linköpings län" av Wilhelm Tham, tryckt 1855.

Alla tre återger den variant som Wangel tecknat ner, men det finns vissa antydningar, som inte tillhör själva sägnen, som visar på att de läst vad Broocman skrivit. Sagnen som de återger den är uteslutande en avskrift från Wangel.

Sägnen blir bok

Jag stannar upp vid året 1875. Det året utkommer Mathilda Lönnberg, prästdotter från Risinge, med ett litet häfte kallat "Risingebygden för 50 år sedan". Här redogör hon för ängessägnen. Nu inträffar det att hon skapar en ny variant på den genom att slå ihop Broocmans och Wangels varianter till en helhet. Hon införde också några av Broocmans och Wangels antaganden som tillhörande sägnen, ex. sättet på vilket Ängnäs skulle ha blivit förstört. Hon ändrar också namnet Rangfaster Magesson till Ragnfast Mågesson (Mårsson). Det är annars första gången som delar av Broocmans sägen kommer i tryck sedan den kom ut 1760.

Två år innan Mathilda Lönnberg gav ut ovannämnda skrift, 1873, debuterade hon som romanförfattare med boken "Ragnfast Månsson". Det är en romantisk vikingatidsroman i den isländska sagans form. Denna roman blev mycket populär bland folk. Artur Nordén berättar i sin "Saga och sägen i Bråbygden" så här:

"Mathilda Lönnbergs roman är vida känd bland de gamla i bygden, av vilka den citeras som "boka". Det är rörande att finna hur gamla män och kvinnor, som för årtionden sedan läst den, kunna återge den invecklade intrigen i boken, namn och episoder..."

Huruvida hennes roman har påverkat den muntliga traditionen är svårt att säga. Det är troligt att den muntliga traditionen levte sida vid sida med den tryckta. Det tre uppteckningar jag funnit i olika arkiv visar en tydlig influens av Mathilda Lönnbergs roman. Dessa är från Risinge och Östra Eneby socknar och är gjorda mellan åren 1922-24.

Det är först i samband med Mathilda Lönnbergs roman, som det första gången klart talas om en vikingahövding som bor på Ängnäs. Både romanen och hennes skrift har påverkat den efterkommande traditionen. Det märks tydligt i den 1917 utgivna "Östergötlands beskrivning" av Anton Ridderstad. Han återger samma sammanblandade sägenvariant som Mathilda Lönnberg skapat.

Mellan åren 1918-1937 utkommer Arthur Nordén, Norrköping med några böcker om Norrköpings och Bråbygdens historia och Gustaf Olsson, Hällestad, publicerar några tidningsartiklar. Båda dessa herrar återger sägnen i mer eller mindre omfattning. Det är både Broocmans och Wangels varianter som återges.

De uppgifter om sägnen som finns i tryck från 1930-talets mitt och fram till idag är mycket fragmentariska. T.ex.: "...långt bort i vikingatiden då deras förfäder härskade och bodde vid Glan, där anfadern var den store Ragnfast Månsson på Ängnäs, det gamla vikingasätet", berättar Frans Dahlqvist i en tidningsartikel från 1935 eller kort och gott "Ett exempel på historiska platser är Ängnäs, som är ett gammalt vikingafäste", berättar Sixten Nordquist i en tidningsartikel från 1983.

Innan jag övergår till att beskriva den historiska verklighet som jag tror ligger till grund för sägnen ska jag kort summera. Fram till 1875 är det den år 1764 utgivna varianten av Andreas Wangel, som helt dominerar traditionen. Broocmans variant dyker upp först i Mathilda Lönnbergs sammanblandade variant från 1875. Anton Ridderstad för, 1917, hennes variant vidare. Från 1920-talet börjar sägnen bli fragmentariskt återgiven, men där detaljer kommer fram så har de sin bakgrund i Wangels variant.

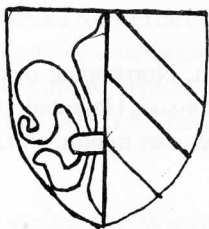
Ängesnåskungen träder fram

När det gäller den historiska bakgrunden till sägenvarianternas innehåll koncentrerar jag mej till följande fyra punkter.

- De personer som bott på Ängnäs.
- De arkeologiska utgrävningarna och ortnamnshistoriken.
- Motivet med den brinnande flotten.
- Ringstaholmsslottets öden.

Som jag inledningsvis sade kommer min redogörelse för den historiska bakgrunden att röra sig i tiden under 1300-1400-talet.

I Riksarkivet har jag funnit två pergamentsbrev från år 1347. Dessa brev, som är på latin, är s.k. fastebrev, ett slags lagfartsbevis där innebyggaren och ägaren till Ängenäs, Ragvald Magnusson och hans hustru Ramfrid, säljer och skänker jord till andra namngivna personer. Denne Ragvald Magnusson ägde jord i Södermanland, Uppland och Östergötland. I det sistnämnda landskapet fanns ägorna i Bobergs, Hammarkinds, Valkebo och Bråbo härader. Ängenäs tillhörde på den tiden Bråbo härad. Hans sätesgårdar var Ängenäs i Risinge socken och Gustad i Vikingstads socken.

Ragvald Magnussons vapen.

Ragvald Magnusson tillhörde en gren av den adliga Vinstorpaätten. Hans far var riddaren Magnus Kristinasson, modern var den uppländske lagmansdottern Margareta Filipdotter. Fadern stupade under inbördesstriderna mellan Birger Magnusson och hans bröder 1309. Ragvald hade tre syskon, en bror och två systrar. Brodern hette Sigge Magnusson och han blev dubbad till riddare vid Magnus Erikssons kungakröning år 1336. Ragvald Magnusson fick nöja sig med titeln väpnare. Det innebar att han inte hade samma sociala status som sin bror Sigge. Den Magnussonska släkten hade förgreningar till sådana inflytelserika ätter som Natt och Dag, Puke och Sparre.

I övrigt omnämns följande personer som bebott Ängenäs: 1435 bodde Joan Pädheresson där och åren 1457 och 1464 beboddes stället av Magnus Rödh.

1924 gjordes arkeologiska utgrävningar vid Ängenäs av Artur Nordén. Vid dessa utgrävningar fann man fem husgrunder. När det gäller dateringen av dessa säger Nordén att det är högst troligt att det rör sig om medeltida husgrunder, då man inte kunnat hitta några gravhögar i närheten. Ortnamnshistoriskt ger inte namnet Ängenäs något bidrag till gårdens datering. Näs-namnen har bildats i alla tider.

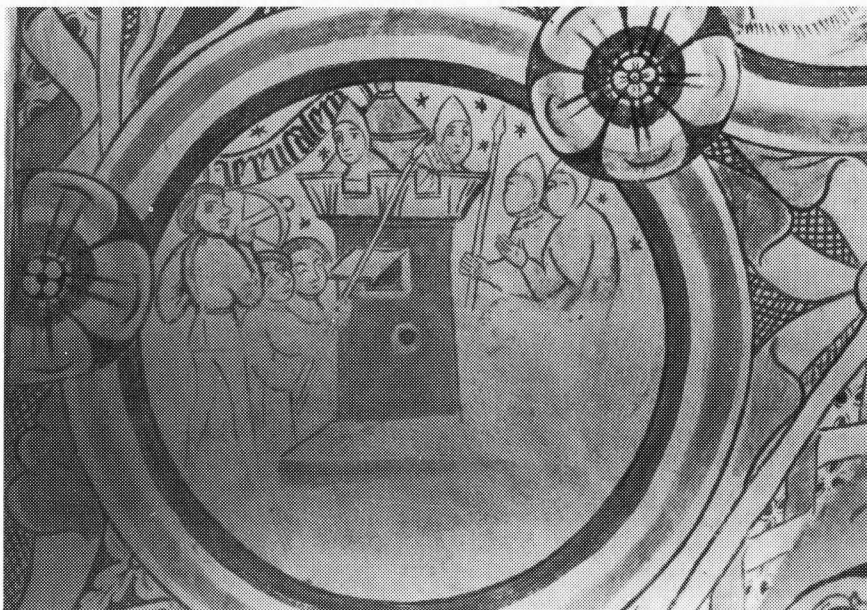
Jag fortsätter med motivet med den brinnande flotten som sändes över Glan. Svärtinge och Ringstad var under 1200-1300-talet en del av den stora kungsdomän, som var i Folkungaättens ägo. Så förblev det fram till omkring 1383 då Erik Waldemarsson (Folkunge) bytte bort stora delar av den forna kungsdomänen till Bo Jonsson Grip. I detta jordbyte ingick bland annat Ringstaholm. Bo Jonsson Grip tillsatte en egen fogde, som hade hand om uppböörden av de närmaste häraderna. Detta område kallades Ringstaholms län. Här ingick

bl.a. hela Risinge socken. Huruvida det förekommit någon rivalitet under medeltiden mellan ägarna till Ängenäs respektive Svärtinge och Ringstaholm vet jag inte. Däremot tror jag att motivet med den brinnande flotten har sin bakgrund i vad som utspelades i trakten runt Glan sommaren 1434. Det var året för det omvälvande och genomgripande Engelbrektsupproret. 1434 kommer Engelbrekt Engelbrektsson med sin bondehär ner över Kolmården för att belägra fogdeborgen Ringstaholm. Han får då stor hjälp av bönder och borgare i Bråbygden. Om dessa händelser berättar de samtida rimkrönikorna på följande sätt:

*”Genstan monde engelbrecht tedan fara
for ringstadaholm tha wille han wara
han reedh tijt snart mz lithen roo
han satte sinna skraga hart fore then broo
thz haffde henrik styke litet troodh
at engelbrecht haffde tord thz giort
englebrecht talade til styken tha
och bath sik ginstan slottet faa
Styken swarade mz stort fortreth
tw far thz ey huru jach thz veeth
englebrecht swor at jnnan vij (7) daga
tha wil jach tik mz haaren vidraga
ginstan loth engelbrecht en flota byggia
mz stora konsth och mykin hyggia
vppo then flota eth bergfrid slögt
thz war wel fäm rwma högt
tha henrk styke thz bergfrid sa
stora fara fik hantha”*

Detta måste förklaras. Engelbrekts folk började att bygga ”skragar”, det var i ena ändan spetsade bjälkar som var genomträdade av korsvis ställda pålar, tätt intill slottsbron. Då den tyske fogden Henrik Styke vägrade att kapitulera började bondehären att förbereda en stormning av slottet. Man började att bygga ett fem våningar högt belägringstorn, en barfrid, på en flotte i Motala ström. Tornet skulle hakas fast vid slottsmurarna. Inför detta hot kapitulade Henrik Styke och Ringstaholm fött i Engelbrekts händer.

Slutligen det som berör Ringstaholms ödeläggande. Det är ganska tyst om slottet bland bevarade urkunder ända fram till 1469. Slottet innehades då av riksrådet Trotte Karlsson, en trogen anhängare till den danske kung Kristian I. I november 1469 belägrades slottet av Sturetrogna bönder under ledning av Karl Knutsson, Erik Magnusson och Hans Åkesson. Slottsbefälhavaren Bård Munk kapitulade slutligen i mars 1470. Ringstaholm intogs av de Sturetrogna bönderna som samma år brände och förstörde slottet i grunden. Ringstaholms slott återuppfördes aldrig senare.

Medeltida kalkmålning, från Risinge gamla kyrka, med motiv ur Judits historia. När målningen gjordes var det kanske belägringen av något östgötskt slott som målaren hade i tankarna. – Kalkmålning från 1400-talets första hälft.

Efter denna genomgång av några betydelsefulla och genomgripande händelser i trakten runt Glan ska jag summera. Som jag sa inledningsvis så är mitt antagande att ängenäs-sågnens innehåll härstammar från 1300-talets mitt och drygt hundra år fram i tiden.

Den "fylkis kung" vid namn Rangfaster Mageson som Andreas Wangel nämner i sin sägenvariant anser jag vara identisk med den på Ängenäs, år 1347, boende väpnaren Ragvald Magnusson. Dennes namn har överlevt alla andra innebyggarna på Ängenäs. Wangel kallar honom för hjälte, så tydligen har han bland folket i bygden varit en populär person. Ragvald Magnusson har levt kvar i folks minne i hela 400 år innan hans namn kom i tryck 1760. Detta att man bevarat minnet av en betydelsefull person i trakten och att sägnen genom sin bundenhet till Ängenäs, Svärtinge och Ringstaholm, saknat förutsättningar att spridas till andra trakter är typiskt för en lokalsägen till skillnad från en vandringsägen. Alla grannfejder, med brinnande flottar, som nämns både hos Broocman och Wangel tror jag har sin bakgrund del i de under 1434 troligen mycket omtalade händelserna när engelska bönderna intog och brände ner slottet i grunden. Ängenäs-sågnen bottnar i olika händelser under en dryg hundraårsperiod, 1340-1470, som under årens lopp berättats från mun till

mun med allt vad det för med sig av tillägg, förändringar m.m. Dessa historier har sedan C.F. Broocman och Andreas Wangel fått höra när de varit i bygden på 1750-60-talet för att samla material till sina respektive bygdeskildringar.

Avslutningsvis ska det sägas att man får vara mycket försiktig med att lägga ett historiskt värde i de historiska sägnerna, eftersom det är händelser från flera tidsepoker eller från samma tid men utan något samband som vävts samman till en sägen. Det har denna analys av ängenäs-sågnen visat. Man ska dessutom veta att en sägen inte är något officiellt dokument utan en partsinlaga. Här möter vi folks reaktioner och reflektioner, deras dom över och förklaringar till händelserna.

Christer Öjring

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Stockholm

Nordiska Muséet, Etnologiska undersökningar, EU 546, 1922

Nordiska Muséet, Etnologiska undersökningar, EU 584, 1924

Historiska Muséet, K. Vitt adad & RA D. no. 2488, 1924

Tryckta källor

Alver, B., Historiska sägner och historisk sanning, 1980

Broocman, C.F., Beskrifning öfver the i Östergötland befintlige städer, slott, soknekyrkor, sokner säterier, öfverofficersboställen, jernbruk och prästegårdar med mera, 1760

Brydolf, E.G., Dissertatio academica de Paroecia Risinge in Ostragothia, 1801

Franzén, G., Ortnamn i Östergötland, 1982

Helmfrid, B., Mot legoknektar och fogdeborgar, (Östgötagrenadjären nr 2, 1944)

Klintberg, B. af, Svenska folksägner, 1972

Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 1956-78

Linköpings biblioteks handlingar 3, 1941

Lundberg, G., Bo Jonsson Grip och Östergötland, 1981

Lönnberg, M., Ragnfast Månsson, 1873

Risingebygden för 50 år sedan, (I Risingebygd, Risinge Hembygdsförenings årsskrift 1979)

Nordén, A., Norrköpings medeltid, 1918

Saga och sägen i Bråbygden, 1922

Östergötlands järnålder I, 1929

Norrköpingsbygdens järnåldersminnen, 1937

Norrköpings historia I, 1965

Raneke, J., Svenska medeltidsvapen I-II, 1982

Ridderstad, A., Östergötlands beskrivning II:I, 1917

Svenska Medeltidens rim-kronikor II, 1866

Svenskt Diplomatarium V, 1858-65

Tham, W., Beskrifning öfver Linköpings län, senare delen, 1855

Wangel, A., Tal om Risinge Sokn och Thess Tilstånd I Fordna och nu warande Tider, 1764

Widegren, P.D., Beskrifning öfver Östergötland, 1828

Wideliuss, K.G., Risingebygd, 1950

Äldre svenska frälsätter I, 1957

Tidningsartiklar

Folkbladet, 24/12, 1982

Norrköpings Tidningar, 1/12, 1982, 31/1, 1983

Östergötlands Dagblad, 13/9, 1924, 16/11, 19/12, 1935

Medlemmar 1983

Abenius Erik
 Abrahamsson Håkan
 Agerberg Kjell
 Ahldin Gerd
 Ahrbom-Cederberg Inga
 Ainerfors Gösta
 Alarik Annika
 Alm Gertrud
 Almström Ann
 Andersson Anders
 Andersson Birger
 Andersson Evert
 Andersson Göran
 Andersson Hans o. Berit
 Andersson Henry
 Andersson Irene
 Andersson Kerstin
 Andersson Margit
 Andersson Monica
 Andersson Nils
 Andersson Olle
 Andersson Sven-Erik
 Andersson Torsten
 Andersson Ulf
 Andrén Elisabeth
 Annerud Nils
 Arfvedson Isidor
 Arthursson Birger
 Arvidsson Sven
 Asklöf Britt-Marie
 Auroraringen
 Axelhed Gunnar
 Axelsson Axel o. Sonja
 Backman Carin
 Bagge Elisabeth
 Baggman Monica o. Leif
 Bard Arne
 Bek Knud
 Bergsten Inga
 Bergsten Ingrid
 Bergsten Karl-Erik
 Bergström Göran
 Bergström Holger
 Berthner Signe
 Bertne Sten
 Beskow Giggi
 Billermark Öve
 Björk Bengt
 Björk Ellen
 Björk Holger
 Björnelf Elisabeth
 Blomberg Ivar
 Blomberg Lars
 Blomberg Monica

Blomqvist Ulla-Britt
 Bodling Christer
 Brandin Åke
 Brevitz Vilhelm
 Bruce Leif
 Bäck Rosa o. Birger
 Carlinger Svea
 Carlsson Annalisa
 Carlsson Eivor
 Carlsson Elsa
 Carlsson Gerd
 Carlson Gunnar
 Carlsson Henry o. Karin
 Carlzon Sven
 Carlsson Sven-Olof
 Carlsson Östen
 Carlström Kerstin
 Carsbrant Bo
 Cassel Mats
 Christensen Elsa
 Dahlin Åke
 Danielsson Sven
 Edin Enar
 Edqvist Gustaf
 Edqvist Ragnar
 Edqvist Efr. Blomsterh. AB
 Ekberg Bertil
 Ekberg Siv
 Ekbohm Naima
 Ekelund Lotty
 Ekelund Märta
 Ekholm Ingrid
 Eklöv Evald o. Anna-Lisa
 Ekström Hans-Erik
 o. Gertrud
 Ellmark Lars
 Eloff Sonja
 Engberg Marianne
 Engström Karl
 Engvall Henning
 Erichsen Roy
 Ericsson Bror
 Eriksson Bertil
 Eriksson Börje
 Eriksson David
 Eriksson Ellen
 Eriksson Elvi
 Eriksson Evert o. Ebba
 Eriksson Göran
 Eriksson Hans-Olof
 Ericsson Inga
 Eriksson Jan-Erik o. Berith
 Eriksson Leif V
 Eriksson Stig

Eriksson Sven
 Eriksson Sölve
 Eriksson Ulla
 Erstorps Grus
 Eskilsson Lars-Erik
 Finspångs Bibliotek
 Finspangs Rörledn. affär AB
 Folkesson Ulf
 Folkestad Gösta o. Ingegerd
 Forman Peter
 Fransson Helge
 Franzén Millrid
 Freij Marianne
 Frilund Margareta
 Friman Harry
 Friman-Bergström Nina
 AB John Fröberg
 Fröberg Rolf
 Fröberg Stig
 Fröberg Tora
 Fält Sören
 Gardell Gunvor
 Gerward Ingrid
 Gradell Åke
 Grönqvist Greta
 Gunnarsson Sven o. Birgitta
 Gustavsson Barbro
 Gustafsson Britta
 Gustafsson Folke
 Gustavsson Gunilla
 Gustavsson Gunnar
 Gustavsson Inger
 Gustavsson Ingvar
 Gustavsson Märta
 Gustavsson Nils-Inge
 Gustafsson Olof
 Gustavsson Sigurd
 Gustafsson Urban
 Gustafsson Wallace
 Gustavson Vetsera
 Göransson Nils
 Göthberg Oskar
 Hagstedt Ann-Britt
 Hagström Peter
 Hagström Ulla o. Britta
 Hedén Gösta T:son
 Hedman Elin
 Hellerstedt Svea
 Hellqvist Axel
 Henell Folke
 Hertin Birgitta
 Hildemar Stig
 Hillbom Lars
 Hjertqvist Gun

Hjertqvist Karl-Erik
 Holmgren Gösta
 Holmlund Erling
 Håkansson Evy
 Härdin Carl
 Ingvarsson Christina
 Isaksen Guri
 Isaksson Börje
 Isaksson Per
 Jansson Barbro
 Jansson Iris
 Jansson Kristina
 Jansson Per-Ola
 Jarne Gösta
 Johannesson Leif
 Johansson Arne
 Johansson Carl
 Johansson Gudrun
 Johansson Gunnar
 Johansson Henry
 Johansson Ingrid
 Johansson Karl Daniel
 Johansson Kerstin
 Johansson Lars Olov
 Johansson Lilly
 Johansson Lisa
 Johansson Ragnar
 Johansson Rune
 Johansson Stig
 Johnsson John
 Jonasson Iréne
 Jonsson Gustav
 Jonsson Maria
 Jönsson Madeleine
 Kalmelid Ivar
 Karlberg Ivar
 Karlsfeldt Viola
 Karlsson Birgitta
 Karlsson Evert o. Ingegerd
 Karlsson Gunhild
 Karlsson Gustav
 Karlsson Ingvar
 Karlsson Karl-Axel o. Inga
 Karlsson Åke o. Kerstin
 Karlsson Marianne
 Karlsson Siv
 Karlsson Stig
 Karlsson Uno
 Karlsson Willy
 Karlsson Yngve
 Karlström Brita
 Karnros Olof
 Karsberg Karin
 Kernby Arne
 Kinnander Anita
 Kjellgren Karin
 Klevefalk Lars
 Kolsberg Gudrun

Kårefjord Borghild
 Lagergren Evy
 Landén Rune
 Larsen Guri
 Lantz Ingvar
 Larsson Jenny
 Larsson Karl-Erik
 Larsson Lars Evert
 Larsson Per Erik
 Larsson Valborg
 Larsson Åke
 Levén Olof
 Lif Svea
 Lind Per-Erik
 Lindberg Ebba
 Lindén Sylvia
 Lindgren Britta
 Lindholm Gösta
 Lindstrand Kerstin
 Lindström Anita
 Lindström Bror
 Lindström Margareta
 o. Hadar
 Lindvall Arild
 Lindvall Gittan o. Reine
 Lindvall Göran
 Lindvall Runo
 Lindvall Torild
 Ljungberg Ragnhild
 Ljungberg Ulla
 Lobrant Maj-Lis
 Lundell Elisabet o. Sören
 Lundgren Bo
 Lundin Inga-Lill
 Lundin Sven-Olov
 Lundstedt Solweig
 Lundström Bengt
 Lönnberg Bo
 Lönnberg Gunnar
 Magnusson Bengt
 Magnusson Bertil
 Magnusson Gunnar
 Malviker Guy
 Malmberg Arne
 Melander Åke
 Melvinger Arne
 Melvinger Margit
 Moberg Bengt
 Molander Göran
 Mondschein Leo
 Månsson Erland
 Narbrink Sven
 Nielsen Henry
 Nilsson Anna-Kaisa
 Nilsson Birgitta
 Nilsson Greta
 Nilsson Gunnar
 Nilsson Gösta

Nilsson Inga
 Nilsson Inger
 Nilsson Ingrid
 Nilsson Karl-Erik
 Nilsson Rolf
 Nissen Ulla
 Nordin Agneta
 Nordin Marianne
 Nordin Sven-Erik
 Norelius Eivor
 Norman Bengt
 Norra Östergötlands
 Konsumtionsförening
 Norrköpings Stadsbibliotek
 Norstad Tore
 Ohlsson Mary
 Olér Kerstin
 Olofsson Berith
 Olsson Alf
 Olsson Bror
 Olsson Curt Em
 Olsson Erik
 Olsson Eva
 Olsson Gunilla
 Olsson Siv
 Oskarsson Aron
 Ottosson Olle
 Ovelius Monica
 Peltoniemi Pasi
 Persson Birger
 Persson Gunnar
 Persson Gunilla
 Persson Harry
 Persson Ingrid
 Persson Lennart
 Persson Lennart
 Persson Maj-Lis
 Persson Paul
 Persson Rune
 Persson Rut
 Persson Sven-Erik
 Pettersson Ann
 Pettersson Christer
 Pettersson Evert
 Pettersson Gunnar
 Pettersson Gösta o. Britta
 Pettersson Karin
 Pettersson Olle
 Pettersson Rolf
 Pettersson Sten
 Pettersson Stig-Åke
 Pettersson Sven
 Philipsson Sten-Inge
 Pirslin Ing-Marie o. Placis
 Qvarfordt Bertil
 Qvarfordt Herbert
 Racksäter Hans
 Rahm Karin

Rahm Maria
 Ramsten Erik
 Ramsten Lars
 Ray Barbro
 Ray Mikael
 Remning Bo o. Monica
 Remning Ingrid
 Rehnberg Sonja
 Rendahl Göran
 Risinggård Börje
 Ronnerstam Kjell
 Roos Inger
 Ross Dagmar
 Runnerström Bengt Arne
 Sahlén Lars o. Astrid
 Samuelsson Ester
 Samuelsson Lilly
 Samuelsson Rune
 Sandberg Conny
 Sandström Hans
 Sandvall Elis
 Scherlin Brita
 Schilling Birgit o. Stig
 Schilling Eva
 Seger Zaida
 Segerborg Gunnar
 Selsborg Göte
 Sjöblom A-S o. K-E
 Sjöholm Maja
 Sjöstrand Gunnar
 Sjöström Ingrid
 Sjöström Kjell
 Skoglund Bengt
 Skoglund-Vinell Brita
 Skoglund Olof
 Skoglund Stig

Skuja Lena o. Uldis
 Sköld Anders
 Sonhem Svea
 Spjuth Kurt
 Staaf Ingemar
 Stark Gun
 Stenhammar Barbro
 Stifts- och Landsbiblioteket
 Stockberg Ellen
 Strand Gunborg
 Strand Torsten
 Strömberg Lisa
 Ståhlberg Eva
 Ståhlberg Olof
 Ståhlhammar John
 Ståhlhammar Karin
 Sundén Karl-Gösta
 Sundkvist Klas
 Sunnerberg Ragnhild
 Svenson Arne o. Gun
 Svensson Arvid
 Svensson Ellen
 Svensson Margareta
 Svensson Olle
 Svensson Will
 Svenvik Urban
 Swidén Gösta
 Syrén Bror
 Syse Bent
 Talberg Johannes
 Tell Stig
 Telleskog Elsy o. Rune
 Tenggqvist Karin
 Teryd Ingrid
 Thelander Carl
 Thorén Marianne

Thunblad Anders
 Thyr Gunnel
 Thyr Martin
 Thörn Håkan
 Thörnros Birgit
 Thörnros Lennart
 Tisell Birgit
 Torenfalt David
 Torstenfelt Kerstin
 Wall Karin
 Wastesson Birgitta
 Wedin Ulf
 Weidel Sten
 Wenner Kurt
 Werner Harald
 Westlund Bengt
 Westlund Edvin
 Wickström Bengt
 Wihlmark Erika
 Wiklund Gudrun
 Wilhelmsson Kristina
 Vistinge Slöjd
 Wårdell Göran
 Yderfors Johan
 Yderfors Åke
 Zackrisson Gustav
 Zetterdahl Paul
 Zäll Ragnar
 Åhlström Ivan
 Åkesson Jonas
 Åstrand Rune
 Öhrmalm Lennart o. Dagmar
 Öhrn Ingemar
 Öjring Christer
 Österberg Georg
 Österberg Margit
 Österlund Helmer

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	1
Flasbjörke	2
Ur Börgöls bruks historia	6
Källor och brunnar i Risinge socken	15
Finspång förr och nu	18
När vikingarna slogs med Ängenäsbonden	20
Medlemmar 1983	28

ICA

Tel. 100 42

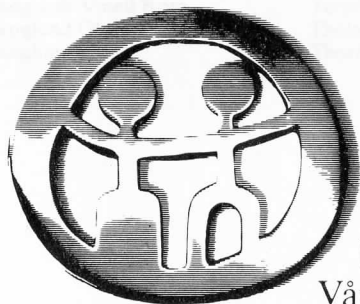
**Den Glada Matbutiken öppen
alla dagar
CITYHALLEN 9-20
FRITZON**

- Ett stort sortiment märkesvaror till lågpris.
- Sex dagar i veckan färskt bröd från Storängsbagarn (även lördagar)
- Vi bjuder på buss-, parkeringsavgift 4:- eller kör hem dina varor vid köp för 200:-
- Du får ta kundvagnen med ut till bilen eller köra fram för ilastning vid entrén.

— Butiken med den personliga servicen —

Manuell Kött - Fisk - Ost - Grill - Delikatesser

— VÄLKOMMEN TILL ICA I CENTRUM —

Symbolen för Östgötabanken är såvitt vi vet den enda banksymbolen i världen med människor i.

Vår banksymbol stämmer också med vår inriktning och profil – det mänskliga engagemanget. När du ser vår symbol, så vet du också att du alltid är hjärtligt välkommen!

ÖSTGÖTABANKEN

Din Egen Provinsbank

Kalkugnsvägen 1
Tel. 100 22

S. Storängsvägen 4
Tel. 180 80

Hällestad
500 09

När det gäller...

**TRYCK-
Saker**

beställ dem hos

Skutbovägen 5 - Finspång - Tel. 126 37

Välkommen in till oss
och titta på alla intressanta böcker

- Böcker att läsa själv och böcker att ge bort i present. Urvalet är stort: romaner, deckare, memoarer, faktaböcker, barnböcker, utländsk litteratur ...

GÖR FYND I VAR ÖSTGOTAHYLLA

FULLSORTERAD PAPPERSAVDELNING
kontorsmaterial, skriv- och räknemaskiner, kontorsmöbler

HOBBY OCH HEMSLÖJDSAVDELNINGAR

**FINSPÅNGS
BOK & PAPPERSHANDEL AB**
Kalkugnsvägen 4 — Tel. 100 48, 109 00